

Микола РЯБЧУК

БІЛА ШКІРА, ЧОРНА МОВА*

Частина третя

Три десятиліття державної незалежності не принесли українцям сподіваного «національного відродження», зокрема й повноцінного функціонування української мови в усіх регіонах та сферах життя.¹ Державні службовці, включно з міністрами, досить часто її ігнорують, усупереч формально задекларованому офіційному статусу;² українізація освіти у більшості міст відбувається головним чином на папері;³ до сфери бізнесу українська мова практично взагалі не проникає.⁴ Реакція на українську мову клієнтів у державній та, особливо, приватній сфері досить часто буває зневажливою або й агресивною; в окремих випадках надто зухвалих аборигенів можуть вигнати з автобуса,⁵ таксі,⁶ або ресторану⁷ за банальне, здавалося б, у цивілізованішій країні прохання обслужити їх (за їхні ж гроші) їхньою, номінально «державною», мовою.

Розвиток цифрових технологій дав змогу сьогодні дедалі ширше документувати подібні випадки – починаючи від сутички (2010 року) україномовного водія з поліцейським, котрий обізвав його мову «телячою»,⁸ й аж до зовсім недавнього нападу російськомовної вчительки на школярку, котра наважилась відповісти їй українською (у формально українській школі!) і зазнала за це брутального приниження перед усім класом саме на мовно-етнічному ґрунті.⁹ Зрозуміло, що значно більше випадків залишилось незаписаними – у недавньому, а ще більше – віддаленому минулому. Всі вони, однак, «записались» у колективній свідомості й підсвідомості автохтонів, привчених протягом двох століть до зневажливості, глузливості або й агресивної реакції на їхню мову з боку колоністів, а відтак і асимільованих тубільців, котрі досить часто намагаються бути «білішими» навіть від самих «білих».

Українці запам'ятали, наче собаки з експериментів професора Павлова, що публічне вживання української мови – це доторкання до дроту, який може вдарити струмом, тож краще не пробувати. Струму може й не бути, але поки існує така ймовірність – безкарного ображення-приниження за мовно-етнічною ознакою, – існуватиме й підсвідомий страх. Мало кому кортить перетворювати своє життя на щоденну боротьбу за свою чорну шкіру, за її гідність, особливо коли цю шкіру можна легко міняти залежно від ситуації, або й змінити назовсім. Навряд чи існує хоч один українець, котрий виростав би у великому місті (поза Заходом), повсякчас користуючись українською, й не наразився при тому жодного разу на зневажливу чи глузливу реакцію з боку дрібного колонізатора-українофоба. Хай це трапилось лише раз, головне – що може трапитись знову, абсолютно безкарно, тож краще не впробувати цієї «російської рулетки». Особливо – якщо таке трапилось у дитячому віці. Тому що, як зауважив Фанон, «ніщо не травмує дитину дужче, як зіткнення з ірраціональним. Я пересвідчився особисто, що для людини, головною зброєю якої є розум, немає нічого більш невротичного, ніж зіткнення з безумом» (FF 118).

Мирослава Барчук, популярна журналістка й телеведуча, описала в деталях своє дитинство у Києві як історію повсякденних образ, глузувань і принижень, – те, що вона влучно називає «травмою україномовності»:

«Україномовність у Києві – це коли ти дитиною виходиш за поріг своєї київської квартири до школи і відразу ж, відразу відчуваєш крижаний залізобетонний опір середовища. Найм'якший вияв цього опору – ти інтуїтивно знаєш, що починаючи з ліфта, скрізь – у магазині, у дворі, школі, піонертаборі твоя українська – нектаті, що це виклик, провокація для оточуючих, недоречна демонстрація скелету у шафі, тупе настоювання на цьому скелеті. Це коли в тролейбусі мама говорить до тебе, п'ятирічної, українською, а чоловік в стоптаних сандалях з сусіднього місця каже: «Он реп'ях до сраки прицепилась бл*дь. Скільки же вас

сюда приперлось, рагулей». Це коли ти називаєш своє ім'я, а тебе питають «А что за имя? Щірі українці тіпа, да?» Це коли мама твоєї найближчої подруги каже твоїй мамі: «Мирослава хочет поступать в Шевченка на филфак? А вот я расстреляла бы всех сразу там, это же рассадник национализма». А твоя однокласниця, розповідаючи про поїздку в морський круїз, говорить: «С нами на корабле были дипломаты, интересно, что по-украински разговаривали... Не все украинцы жлобы, в основном, но не все». Це коли ти вступаєш в універ, потрапляєш нарешті в інше середовище (хоча б частково, маєш якусь підтримку) і твій сусід Володька, до якого ти заговорюєш українською, питає: «Мира, а ты можешь не вы*бываться? Ты же вроде бы нормальный человек». <...> Я і десятки моїх знайомих україномовних пам'ятаємо кожну деталь, кожну підколку, хамство, кожен наш бій і кожну поразку на цих нескінченних барикадах... Перед цією агресією в дитинстві ти безсилий, незахищений, крихкий і тобі доводиться маневрувати, просити маму не говорити українською при дівчатах, бо дівчата кажуть, що це жлобство і ім'я твоє теж сільське. <...> До речі, під час флешмобу #янебоюськазати я не рахувала про те, що всі сексуальні домагання, доторки дорослих чоловіків, різні посягання в підлітковому віці я навіть не згаду, хоч вони й були неодноразово. Для мене все перекрила мовна травма.¹⁰

Описаний досвід не лише дає відповідь на досить типове і часто шире запитання з боку російськомовців: «Да кто же вам не дает разговаривать по-украински?» Він пояснює також давно помічений соціологами парадокс: значно більшу кількість людей, які розмовляють українською вдома, аніж на публіці.¹¹ Водночас він пояснює й те, чому так багато людей які не користуються українською як основною мовою (або й не користуються взагалі) вперто в усіх опитуваннях називають її «рідною» і підтримують, як правило, усі заходи на її захист та розвиток.¹² Вони, за всіма ознаками, хотіли б ширшого українського мововжитку в суспільстві, проте не наважуються самі зайнятися таким розширенням – почасти через неприхильне до української мови зовнішнє середовище, а почасти й через власні психологічні комплекси, перейняті разом з історично сформованим колективним підсвідомим.¹³

Правоохоронні і судові органи в Україні зазвичай ігнорують факти образ і принижень на мовно-етнічному ґрунті, по-благливо трактуючи їх як звичайну «нечемність» чи «побутове хамство»; ба навіть агресію з елементами насильства вони інтерпретують як звичайне собі «хуліганство». Вони вперто відмовляються визнавати речі тим, чим вони є насправді, – злочинами на ґрунті ненависті, атакою на ідентичність і гідність особи, символічним розігруванням давньої, багатократно повтореної в різних місцях і ситуаціях драми – приниження й утиснення «чорношкірого» автохтона «білим» колонізатором, переконаним у власній соціально-культурній вищості та політико-правовій безкарності. З одного боку маємо супрематизм дрібного українофоба (досить часто – асимільованого «хохла»), параноїдально роздвоєного між мегаломанськими фантазіями культурної домінації і не менш хворобливими фантазіями переслідування з боку зловмисних «бандер» та «українізаторів».¹⁴ А з другого боку – маємо травматичний досвід приниженого й маргіналізованого автохтона, котрий або інтерналізує нав'язаний йому колонізаторами комплекс неповноцінності і визнає *нормальність* повсюдного розмовляння лише російською (а точніше – засадничого *нерозмовляння* українською), або ж повстає проти цієї «нормальності» й проголошує себе *теж людиною*, не зрікаючись при тому своїх «джунглів», свого «колхоза», і своєї «чорної шкіри».

З погляду «дрібного колонізатора», це безумовна зухвалість, бунт, незбагненне «випендрювання» донедавна покірною і безумовного аборигена, тож і реакція на цей його раптовий демарш

* Закінчення. Початок у чч. 1-2, 2021.

із боку одеського поліція, таксиста, чи вчительки цілком традиційна: збунтованого аборигена треба принизити, висміяти, поставити на місце. А коли цей традиційний метод не допомагає, на допомогу приходить ідеологія – параноїдальні оповіді про загрозу «галицького фашизму» та «примусової українізації».¹⁵ Цікаво, що в західних регіонах, уже начебто опанованих «націоналістами», ми не подибуємо симетричних історій про вербальну або дієву агресію автохтонів супроти колоністів. Схоже, тамтешні жителі ще не сягнули рівня інтернаціоналістської свідомості, притаманної жителям Одеси, Харкова та Слов'янська.¹⁶

Але чому колоніальні відносини виявилися в Україні такими тривкими, попри формальне здобуття незалежності і досить численні, хоч і не надто активні та послідовні спроби ту колоніальну ситуацію виправити? Одна з причин – помітна живучість і досить значна поширеність імперсько-колоніальних дискурсів, підтримуваних колишньою, усе ще спраглою геополітичного рвану імперією та значною частиною місцевих пост- (чи, радше, нео-) колоніальних еліт. Тридцять років тому ці еліти завбачливо уклали ситуаційний союз з очільниками не надто масового, проте досить пасонарного національно-демократичного руху і таким чином змогли спільними з ними зусиллями емансипуватися від імперського центру, а відтак безперешкодно приватизувати так звану «загальнонародну власність» і перетворити суверенну УРСР у своє приватне олігархічне володіння. Союзники-демократи отримали частку у цьому суверенізаційному бізнесі – головню символічну: прапор, гімн, малозисковну сферу освіти й культури та потьомкінську «українізацію». Більшість посадовців на чолі з президентом перейшли у публічних промовах на українську, та оскільки відразу поза трибуною вони переходили на «людську», то й суто ритуальний характер їхньої публічної україномовності був досить очевидний.¹⁷ У кожнім разі, на повсякденну мовну практику громадян їхня трибуна україномовність впливає не більше, ніж літургійна латина чи церковна слов'янщина – на повсякденне мовлення вірних. Усі розуміють правила гри: одна річ – політичний перформанс, інша – реальне життя, де колективна підсвідомість і надалі визначає, яка мова у публічному спілкуванні є «нормальною» й бажаною, а яка – не дуже.

Попри більш-менш успішне впровадження української мови в державну службу, освіту і навіть мас-медіа, державі не вдалося добитися головного – *нормалізувати* вживання української у публічній сфері, тобто в тих сферах і практиках, які заторкують повсякденне життя усіх громадян. Саме тут, у сфері обслуговування, опір «маленьких колонізаторів» («снобізм дрібних людей», за Сартром) проявляється чи не найдуше, адже це саме та сфера, де вони все ще можуть відчуті й утвердити свою вищість і владу над «нижчими» істотами – над клієнтами, особливо якщо ці клієнти – україномовні.

Капіталізм і вільноринкова конкуренція не надто змінили ставлення російськомовного обслуговуємого саме до цієї, останньої категорії, – по-перше, тому що вона і сьогодні не надто чисельна і не надто заможна, тож не надто впливає своєю присутністю (чи, навпаки, бойкотом) на зиски дорогих крамниць і ресторанів. Та ще важливішою є колективна підсвідомість, яка має свою інерцію й тяглість не лише серед колонізованих, а й серед колонізаторів – дрібних расистів, для яких збиткування над аборигеном – єдиний спосіб утвердити свою вищість, компенсувати власний комплекс неповноцінності щодо інших – заможніших, освіченіших, успішніших «білих». Саме з цієї причини ніяка вільноринкова конкуренція тривалий час, аж до прийняття спеціальних законів, не могла змусити білих расистів у Сполучених Штатах обслуговувати чорношкірих клієнтів: потреба дрібного колонізатора у психологічному самоутвердженні істотно переважувала потребу торгового зиску.

В Україні ситуація ускладнюється ще й тим, що расизм стосується не шкіри, а мови, тож довести його юридично доволі складно. Логіка супрематиста по-своєму переконлива: «Я розмовляю «білою» мовою не щоб образити клієнта-аборигена, а просто тому, що я білий і мені так зручніше. Тим більше, що всі аборигени чудово розуміють білу мову, тож хай не випендрюються й не вимагають, щоб ми їх обслуговували їхньою негритянською (варіант: колгоспною) мовою за їхні нікчемні гроші. Не подобається – хай йдуть назад до свого колгоспу чи своєї бандерщини».¹⁸

Так працює «інтернаціоналізм», а разом і «вільний ринок» у виконанні гомосовєтїкуса. Ідеться фактично про «банальний колоніалізм», котрий функціонує в Україні приблизно так само, як і «банальний націоналізм», описаний Майклом Білігом: непомітно. Він оперує у межах суспільних конвенцій, замаскованих під «нормальність», і тому залишається майже невидимим. Як сардонічно зазначив з подібного приводу Тегі Ілтон, «ми не помічаємо того, що є занадто дрібним, або того, що є настільки великим, що ми його не бачимо впритул... «Невидимий, наче ніс на твоєму обличчі», каже відома приказка».²⁰ Щоб зрозуміти, як функціонує банальний колоніалізм, варто уважніше приглянутися до колективної свідомості й підсвідомості, котрі у випадку України сформовані не лише історичною спадщиною колоніального упокорення, а й специфічними, сутнісно неоконіальними взаєминами доби незалежності.

Суть проблеми полягає насамперед у збереженні глибокої соціально-економічної прірви між відсталого україномовною периферією та розвиненішими й заможнішими міськими центрами, де, власне, й зосереджена владна (в широкому сенсі) колоніальна, тотально зрусифікована «еліта». Ця «еліта» не надто змінилася після здобуття Україною великого символічного значення – достоту як свого часу мала його для них концепція «Малої Русі».

Ніхто з них, здається, не зацікавився поки що соціально-економічною суттю успадкованої системи, а відтак і основою владних неоконіальних стосунків. Хоч як парадоксально, замість українських інтелектуалів цю роботу ефективно, хоча й мимоволі зробив у самовикривальному тексті популярний і досить плодючий блогер-українофоб Глеб Ляшенко. В одному з дописів, спрямованому на супрематистське, класично-колонізаторське приниження української мови як меншовартісної, а разом і паплюження всіх, хто тою мовою користується, він простодушно розкрив соціально-економічну основу тої гаданої меншовартості, чи, як сказав би Саймон Брукс, оголив «реальність владних взаємин».²⁰

Як і більшість українофобів, Ляшенко активно вставляє до своїх російськомовних текстів українські слова у спотвореній, карикатурно транскрибованій формі, перекривляючи таким чином українську мову достоту як єврейський акцент – в антисемітських анекдотах. Особливо ненависним і тому популярним серед цих публіцистів є слово «мова», тож уживається вона часто замість нормального російського слова «язык», якраз щоб знушально підкреслити *ненормальність*, курйозність, кумедність самого явища. Бо ж «украинского языка», як ми знаємо ще з часів Валуєва, «не было, нет и быть не может». А може бути лиш «украинская мова» – щось несерйозне, химерне, вигадане диваками-українофілами та австрійським генштабом.

«Мова, – пояснює нам Ляшенко, – там, где бедность, нищета и упадок. Живя в Киеве, вас никогда не встретят на мове в Авалоне или Карибиане [модні ресторани]. Там персонал говорит исключительно по-русски. Ни в одной частной клинике к вам не обратятся на мове. Ни в одном солидном бутике вы не услышите мову из уст продавца-консультанта. Зато в МакДональдсе – мова!»

На борщаговском базаре – мова! Мова там, где село, рагули и разруха».²¹

Гаданий (на думку автора) винок українській мові і, ширше, всьому українському світові як буцімто меншовартісному й несумісному із модерністю обертається (при уважнішому прочитанні) винок колоніальної ситуації у номінально незалежній державі, де автохтони й надалі лишаються людьми другого сорту – чорношкірими жителями джунглів («где село, рагули и разруха»), на противагу білим господарям «этой страны», для яких (і лише для яких), власне, й створені Авалони, Карибани і «солидні бутики». Блогер простодушню вибовкує суть проблеми: він думає, ніби викриває мовно-культурну ієрархію, а насправді викриває ієрархію соціально-економічну, яка, власне, й лежить в основі всіх інших ієрархій, насамперед – владних.

Ми не маємо, на жаль, докладних соціологічних даних, щоб скласти колективний портрет українських «еліт», проте на підставі самих лише спостережень можемо стверджувати (поки хтось не доведе протилежного), що сформовані вони великою, якщо не переважною мірою з еліт советських (а тепер уже і з їхніх спадкоємців та ідеологічно, кримінально і всіякої іншої обслуги), – еліт, що успадкували політичний контроль над УРСР, підкріпивши його, через приватизацію, контролем економічним, медійним та кримінально-корупційним.²² Ніхто з цих «еліт» за советських часів навіть гадки про якусь незалежність; «українськими» вони були лише за етнічним походженням (графа у паспорті) та місцем працевлаштування, проте аж ніяк не за мовою, культурою чи ментальністю.

За тридцять літ незалежності Україна мала лише одного (з шести) україномовного президента (україномовного у «нормальному», тобто повсякденному житті), лише двох-трьох прем'єрів (з понад двох десятків), і ще кільканадцять міністрів, верховних суддів, генпрокурорів та інших очільників верховних органів влади. І, здається, не мала жодного україномовного («по життю») олігарха. Це, власне, і є та еліта, яка задавала в УРСР і задає досі тон поведінки, зокрема мовної, численній обслузі – побутовій, медійній, спортивній, маскуловій, правоохоронній та всякій іншій, включно з «солидними бутіками» й Авалонами, а відтак і решті населення.

За браком системних соціологічних даних можемо скористатися іншим, по-своєму теж досить репрезентативним джерелом для дослідження мовної поведінки цих «еліт» – їхніми розмови off-record, де вони не розігрують перед публікою роль державних мужів, а інтимно розмовляють про сокровенне. Найбільшу й, либонь, найпоказовішу колекцію таких розмов зібрав у 1999-2000 роках Кучмин охоронець Микола Мельниченко. На тих записах можна почути ледь не всіх тогочасних високопосадовців, із яких українською розмовляє лише Кучмин помічник (і майбутній «академік») Володимир Литвин та вряди-годи сам Кучма.²³

За останні роки ми отримали низку нових, не менш показових записів, на яких можемо почути голоси топ-політиків і бізнесменів,²⁴ суддів і прокурорів,²⁵ міністрів і мерів.²⁶ До інтернету потрапили навіть записи двох закритих засідань кабінету, цілком непоганої якості.²⁷ Майже всі вони, за кількома незначними винятками, йдуть російською. Більшість їхніх приватних розмов – це навіть не російська, а напівкримінальний жаргон – із суцільним матючням, клозетним гумором і тотальним цинізмом – як щодо державних справ, так і щодо власних обов'язків.²⁸ Мова, як стверджують фахівці, – це певний світогляд. Мова совкових «еліт», зафіксована на цих записах, не віщує нічого доброго ні самій мові, ні державі, якою ті «еліти» правлять.

Колоніалізм нездоланий? Замість висновків

Шанси на постколоніальне звільнення української «міноритизованої більшості» з-під соціально-економічного та дискурсивного домінування олігархічної (сутнісно неокolonіальної) «мажоритизованої меншості»²⁹ залежать великою або й визначальною мірою від розвитку й зміцнення середнього класу, *la bourgeoisie*, – єдиної соціальної групи, яка справді органічно захищена в демократії, конституціоналізмі, націєтворенні та верховенстві права. Цей середній клас не завжди і не скрізь виявляється автохтонним (як показує досвід обох Америк) і не киче (як показує досвід Ірландії) утверджує свою ідентичність на основі автохтонної мови й культури. А все ж – розвиток ліберально-демократичної правової держави дає шанси на компромісне,

раціональне і задовільне для всіх сторін на розв'язання внутрішніх суперечностей та вирівнювання структурних диспропорцій. Лише в такій, консолідаційній державі деколонізація може успішно відбутися «від колоніальної мімікрії через націоналістичне самоствердження до універсального гуманістичного визволення».³⁰

Праця Франца Фанона залишається надзвичайно актуальною для України, оскільки дає два важливі уроки. Один – стосується належного усвідомлення колоніальної травми та механізмів інтерналізації негативного образу самих себе, витвореного й накиненого колонізаторами. Другий – полягає в потребі не лише усвідомити, а й кардинально змінити соціально-економічні умови, які й надалі забезпечують структурне домінування колоніальних еліт над колонізованим населенням; іншими словами – потрібен тотальний демонтаж олігархічного устрою. Фанон, слід віддати належне, ніколи не обмежувався першим, суто когнітивним завданням, повсякчас підкреслюючи важливість другого – дієвого й утверджувального, спрямованого на усунення соціально-економічних підвалин неокolonіальності:

«Як психоаналітик, я намагаюся допомогти пацієнтам не лише усвідомити підсвідомі бажання і відмовитися від галюцинативного прагнення стати «білими», а й замислитися над зміною *соціальних структур*... Коли в його (пацієнта) снах я виявляю підсвідоме бажання змінити шкіру, я не стараюся перекопати його «залишатися собою»; навпаки, моя мета після того, як допоміг йому усвідомити мотиви його підсвідомих прагнень, – поставити його в ситуацію вибору між дією чи бездіяльністю стосовно реального джерела конфлікту – *соціальних структур*... Ефективне психічне зцілення чорношкірих вимагає максимального усвідомлення ними *соціально-економічних реалій*. Притаманний багатьом із них комплекс неповноцінності є похідним від двох взаємопов'язаних процесів: (а) насамперед – економічних і (б) психологічних, пов'язаних з інтерналізацією меншовартості... Важливо насправді не просвітити расистів, а навчити негрів не бути рабами їхніх стереотипів» (курсив мій. – М.Р.) (FF 13, 35, 100).

Українці більш-менш успішно зробили перший крок, але мусять іще усвідомити необхідність другого.

Посилання

Відсилання в тексті (FF) на відповідну сторінку праці Фанона за виданням: Franz Fanon, *Black Skin, White Masks*, trans. Charles Markmann (London: Pluto Press, 1986)

¹ Докладніше про це: Mykola Riabchuk, «Ukrainian Culture after Communism: Between Post-Colonial Liberation and Neo-Colonial Subjugation,» in *Postcolonial East-Central Europe: Essays on Literature and Culture*, ed. Dobrota Pucherova and Robert Gafrik (Amsterdam: Rodopi, 2015), 337-355.

² «Activists: Rada should adopt language legislation, since decisions on Ukrainian as primary language are sabotaged,» *Interfax-Ukraine*, September 18, 2018. Див. також: Bohdan Ben, «Post-Euromaidan gains for Ukrainian language challenged by creeping Russification and state indifference,» *Euromaidan Press*, December 8, 2020

³ Оксана Данилевська, «Українська на перерві», *Збруч*, 10.11.2020; Дарія Поперечна, «На уроках – українською, а на перерві – російською», *Українська правда*, 20.10.2020; Катерина Хорощак, «На російську мову в школах Києва багато скаржаться – мовний омбудсмен», *Українська правда*, 6.11.2020

⁴ «У нас Николаев русскоязычный» – з військовим відмовились розмовляти українською», *Gazeta.ua*, 11.01.2019

⁵ ««Вышла отсюда на*ый». В Славянске пассажирке маршрутки устроили травлю из-за украинского языка – видео», *Новое время*, 27.10.2020

⁶ ««Шо, фашисты?!» Соколова попала в скандал с таксистом-украинофобом в Одессе», *Обозреватель*, 22.07.2019

⁷ «Попросив меню українською: прикордоннику у Маріуполі зламали щелепу», *Українська правда*, 18.06.2018

⁸ «Odesa Policeman Calls Ukrainian 'Cow' Language,» *RFE/RL Headlines*, January 26, 2011

⁹ Mark Raczkiwycz, «Hold Your Tongue: School Incident Plays into Sensitive Issue of Language in Ukraine,» *RFE/RL Headlines*, October 25, 2020. Також: «У столичному дитсадку зацькували українськомовну родину» *Gazeta.ua*, 15.02.2019

¹⁰ Мирослава Барчук, «Про мовну психотравму і українське гетто», *Обозреватель*, 22.04.2017

¹¹ За даними відносно недавнього (2017) соціологічного опитування, лише в Західній Україні приблизно однакова кількість людей (91%) розмовляє українською і вдома, й на публіці. В усіх інших регіонах шонайменше 4-5% респондентів не наважуються розмовляти українською за межами свого дому/сім'ї. У Центральному регіоні українською розмовляє вдома 63%, поза домом – 59%, на Півдні – 26% versus 22%; на Сході – 14% vs. 9%. Можна припустити, що реальна різниця між домашнім і публічним уживанням української є ще більшою, оскільки чимало респондентів, імовірно, соромляться зізнатися у своєму публічному «мовному конформізмі», а крім того – мововжиток у кожному регіоні (крім Західного) є істотно інакшим для сільської місцевості (де домашнє й публічне вживання української є, ймовірно, однаковим) та для великих міст, де згадана різниця, скоріш за все набагато перевищує «середньоарифметичних» 5%. (Центр Разумкова, «Ідентичність громадян України», *Національна безпека і оборона*, №1-2 (2017), 26).

¹² У тому самому опитуванні (2017 року) 68% респондентів назвали «рідною мовою» українську, 14% – російську і 17% – обидві (ibid., с. 26). А проте українською розмовляє на публіці лише 49%, натомість 27% – російською і 24% – обома мовами «залежно від обставин» («Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні», *Соціологічна група «Рейтинг»*, березень 2018, с. 71). В новішому опитуванні, де опіш двох «рідних мов» не було, 73% респондентів назвали «рідною» українську мову, 22% – російську. Користування на публіці виключно або в основному українською задекларувало 57% респондентів, виключно або в основному російською – 24%, і ще 16% заявили, що користуються обома мовами однаковою мірою. Легко помітити, що кількість людей, які розмовляють на публіці виключно або в основному російською майже тождна кількості тих, хто вважає цю мову рідною. Тобто група публічно двомовних («однаковою мірою», 16%) майже повністю складається з тих, хто вважає «рідною» українську (Центр Разумкова, «Українська мова: шлях у незалежній Україні», серпень 2020).

¹³ Див. докладний аналіз глибокої розбіжності між мовною практикою та задекларованими ідентичностями у праці: Volodymyr Kulyk, «Language identity, linguistic diversity and political cleavages: evidence from Ukraine», *Nations and Nationalism* 17 (3), 2011, 627–648. Він відзначає зокрема чітку кореляцію між українською самоідентифікацією та підтримкою української мови і розширення сфери її вживання навіть серед тих респондентів, які насправді самі української мови не вживають. Відповідно він вводить поняття «мовної ідентичності» і стверджує, що саме вона, тобто символічний зв'язок із мовою визначає етнокультурну приналежність куди більше, ніж реальний мововжиток, досить часто порушений або й унеможливлений колоніальними обставинами. Саме мовна ідентичність, а не мовна практика істотно визначає погляди людей на культурно важливі питання, включно (але не виключно) з питаннями міжнародної політики та історичної пам'яті» (ibid., с. 644).

¹⁴ За влучним спостереженням українського експерта, «вони [російськомовці] добираються не обов'язку україномовних громадян знати російську (ті й так її знають), а права російськомовців не знати української». (Volodymyr Kulyk, «The Search for Post-Soviet Identity in Ukraine and Russia and Its Influence on the Relations between the Two States», *The Harriman Review* 9, nos. 1-2 (1996), 23).

¹⁵ Навіть вельми помірні й цілком безневинні спроби запровадити українську мову (поряд з російською) до публічного вжитку у Харкові довела окремих відвідувачів супермаркету ледь не до шалу, спровокувавши цілу хвилю брутальної лайки і клинів на адресу працівників. «Если честно, мы такой реакции не ожидали», – зізналася журналістці співробітниця супермаркету. Інтелігентніші клієнти підходили, за її словами, «с квадратними глазами и интересовались: «А что это у вас на украинском заговорили?»» Менш інтелігентні («откровенные хамы») висловлювались відвертіше: ««Вали в свою бандеровщину», «ты что дурочка? русский язык выучить не можешь?»... Даже жалобы в жалобную книгу писали». (««Вали в свою бандеровщину»: в Харькове произошел языковой скандал», *Обозреватель*, 21.04.2017). Пор. далі (прим. 21) глузливий коментар популярного російськомовного блогера з приводу подібної спроби запровадити українську мову у київській мережі макдоналдсів.

¹⁶ Пор.: Ярина Ясиневиц, «Львівська мовна модель», *Збруч*, 9.11.2020

¹⁷ Опублікований в інтернеті наприкінці 2015 року запис урядового засідання, де учасники, включно з прем'єр-міністром та президентом, з'ясовують стосунки off-records російською, підтвердив те, що більшості українців відомо із повсякдення: «українізація» на найвищому державному рівні є такою ж потьомкінською, як і на всіх інших. («Аваков і Саакашвілі на Нацраді реформ», *Громадське*, 16.2.2015).

¹⁸ На відміну від звичайних мігрантів, колонізатори зазвичай не вивчають місцевих мов, оскільки вважають це обов'язком аборигенів – вивчати мову колонізаторів. Див.: Stephen Velychenko, «Of Ireland and Ukraine», *Spectrezone*, October 6, 2010).

¹⁹ Terry Eagleton, «Afterword: Ireland and Colonialism», in *Was Ireland a Colony? Economics, Politics and Culture in Nineteenth-Century Ireland*, ed. Terrence McDonough (Dublin: Irish Academic Press, 2005), 326.

²⁰ Simon Brooks, *Why Wales Never Was. The Failure of Welsh Nationalism* (Cardiff: University of Wales Press, 2017), 115.

²¹ Глеб Ляшенко, *Facebook*, 15.06.2020

²² Пор. Ольга Крыштановская, *Анатомия российской элиты* (М.: Захаров, 2005).

²³ «Плівки (аудіозаписи) майора Миколи Мельниченка», *Протокол*, 9.07.2014

²⁴ «У мережі з'явився запис розмови Тимошенко і Коломойського», *Youtube*, 11.03.2019; «П. дав добро»: як друг президента Кононенко заробляв на аферах в енергетиці», *Radio Свобода*, 28.03.2019; «Лещенко показав переписку Онищенко з Кононенко на 7 млн грн», *Українська правда*, 10.12.2016.

²⁵ Велику колекцію потай записаних розмов між чільними суддями та іншими посадовцями оприлюднило минулого літа Національне антикорупційне бюро України (НАБУ): «Подозрения в скандальному ОАСК: НАБУ представило 45-минутный фильм», *Украинская правда*, 17.07.2020; «Зловживання в ОАСК: нові епізоди», 17.07.2020; «Зловживання в ОАСК: епізод щодо ДСА (розшифровка відео)», *НАБУ*, 21.07.2020. Див. також: ««Шеф, давай что-то учудим»: НАБУ опублікувало записи розмов судей Окружного суда», *Украинская правда*, 26.07.2019. Всі ці розмови, як підсумовує експерт, «ведуться в основному російською, сповнені брудної лексики і демонструють вражаючий рівень цинізму. В одному з фрагментів, наприклад, голова Окружного адміністративного суду міста Києва Павло Вовк сміється з тих, хто наївно міг сумніватися в «нашій політичній проституції», в іншому – вихваляється, що їхній суд не зачепили жодні реформи». (Halyna Coynash, «Over 10 thousand Ukrainians demand that Zelensky dissolve corruption-tainted Kyiv court», *Human Rights in Ukraine*, July 10, 2020). Див. також недавно опубліковані розмови між головою Конституційного суду Олександром Тупицьким та контроверсійним (м'яко кажучи) бізнесменом Владиславом Дегтярем про їхні минулі ділові оборудки: ««Плівки Тупицького»: записи, що викривають причетність голови КСУ до суддівського шахрайства», *Схеми*, 21.12.2020,

²⁶ «Кевларовий скандал: ДБР опублікувало перемовини посадовців Міноборони про браковані бронезилети», *ТСН*, 9.07.2019; «Фрагменти розмов чиновників Міноборони щодо закупівлі неякісних бронезилетів», *Youtube*, 9.07.2019

²⁷ «Скандальний аудіозапис прослушки Гончарука», *ZiK*, 15.01.2020; «Відео сварки Авакова і Саакашвілі», *ТСН*, 16.12.2015

²⁸ Див., напр., вульгарне, цинічне і безсоромно сексистське обговорення двома чільними представниками владної (президентської) партії ділових і жіночих якостей їхньої колеги: «Александр Корниенко и Давид Арахамия: «Корабельная сосна»: в сети появился ролик, как руководство «Слуг» обсуждает коллегу», *Украинская правда*; ««Баба рабочая, как корабельная сосна» – Корниенко і Арахамія втрапили у скандал», *Youtube*, 23.06.2020

²⁹ Парафразований термін Віла Кімлічки: Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 186. Див. також: Judith Sijstermans, «The Populism and Sub-State Nationalism Nexus in Flanders», *H-Nationalism*, October 28, 2020

³⁰ Kiberd, «Black skin...»

«Збруч»